

КОМПЛЕКС СПОРУД МІСЬКОЇ БРАМИ В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ: ПРОБЛЕМА ДАТУВАННЯ

У статті проаналізовано погляди дослідників на час створення у південно-західній частині Старого міста комплексу оборонних споруд Міської брами.

Ключові слова: Міська брама, каземат, Кам'янець-Подільський.

Комплекс споруд Міської брами розташований у південно-західній частині Старого міста між Замковим мостом і Вірменським бастионом. Він входить до системи західних міських укріплень. Складається з прямокутної вежі з Міськими воротами (саме її називають Міською, Михайлівською чи Підронделевою брамою), оборонних стін і каземату. На сьогодні в історіографії існують різні думки щодо часу побудови даного комплексу. Вчені датують його XVI, XVII, XVIII або ж XVI-XVIII ст.

У радянському виданні «Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР» (1986 р.) зазначено, що чотириохкутну (Міську) вежу збудували в XVI ст. на основі двох давніх споруд. У кінці XVII ст. в її торцевих стінах зробили ворота, а з південно-західного та північно-східного кутів збудували нові оборонні мури. Спорудження каземату датується першою половиною XVIII ст. [3, с. 141].

У науково-популярному виданні «Кам'янець-Подільський: Туристичний путівник» (2007 р.), виданим за редакцією О. Пламеницької, притримуються схожої думки, хоч і з певними відмінностями. Зазначається, що прямокутна башта з проїздом утворилася на основі стародавньої вежі (а не «двох давніх споруд», як вказувалося у вищезазначеному виданні – Р. М.) у XVI ст. У XVII ст. вона стала надбрамною. Уточнений час спорудження каземату: його датують не першою половиною XVIII ст., а початком XVIII ст. [2, с. 96]. В іншій праці («Фортеця Кам'янець», 2012 р.) О. Пламеницька стверджує, що на плані 1712-1715 рр. споруда Міської брами відсутня, а судячи з планів 1720 р. та 1735-1740 рр. «трансформації пов'язані з руйнацією турками і реконструкцією». У сучасних габаритах вона зображена на плані 1761 р. під назвою «Батарей св. Мартіна». На цьому плані зазначено, що збудували її 1743 р. (на плані вказана дата 1745 – Р. М.) [7, с. 446]. Спорудження каземату О. Пламеницька датує вже не початком XVIII ст., а 1760-ми рр. [7, с. 448].

Л. Свінціцька зазначає, що з аналізу планів міста XVII ст. випливає, що на кінець XVII ст. західних міських укріплень, окрім Вірменського бастиону, не існувало [13, с. 207]. У той же час на планах міста XVIII ст. вони уже зафіксовані [13, с. 208].

Найдетальніше вивченням порушеного в статті питання займався А. Задорожнюк. На його думку, західні міські укріплення з воротами постали в турецький період (1672-1699 рр.) [1, с. 95]. Вчений заперечує дату спорудження укріплення у XVI ст., оскільки в результаті археологічних робіт, проведених у 2006 р., виявилось, що в межах споруд Міської брами наявний археологічний матеріал не раніше XVIII ст. [1, с. 95]. А це виключає будівництво брами в XVI ст. У той же час не зовсім зрозумілим є датування вченим західних міських укріплень 1672-1699 рр., оскільки ніяких підтверджень цієї версії автор не подає. Окрім того це твердження суперечить даним археологічних досліджень й аналізу планів міста, проведених ним же [1, с. 91].

Таким чином питання про час спорудження комплексу споруд Міської брами потребує ґрунтовнішого дослідження. І в нагоді тут стануть не лише результати археологічних досліджень, а й прискіпливіше вивчення планів Кам'янця.

Найдавнішим іконографічним джерелом про місто є малюнок Кам'янця 1633 р. На ньому будь-які укріплення на ділянці Міської брами не зображені [6, с. 76]. Цей малюнок – дуже умовне графічне зображення, а тому він є вкрай ненадійним історико-топографічним джерелом. Однак досліджуваних укріплень немає і на гравюрі Кипріана Томашевича 1673-1679 рр. [9], плані Джованні Джакомо Россі (псевдонім Йоганн Якуб Рубейс) 1684 р. [10], французькій гравюрі Ніколаса де Фера 1691 р. [11] та ін. При цьому Вірменський бастион і оборонні стіни, які починаються від Замкового мосту та, огорожуючи дорогу з двох сторін, тягнуться на кількадесят метрів у його бік, зображені. Зважаючи на це, а також на результати досліджень археологів, які показали, що на ділянці брами відсутні археологічні шари й

рештки матеріальної культури XVI-XVII ст., можна зробити аргументовані висновки, що в XVI-XVII ст. у західній системі укріплень Кам'янця Миської брами не існувало.

Потужне оборонне укріплення зі стіною на цій ділянці вперше зображене на плані Кам'янця 1713 р. «Plan de la Ville et Chateau de Kaminiac le 25.8bre 1713» (автор – Бенедикт Ренард) під назвою «Батарей св. Мартіна» [8, с. 156-157, 166]. Під такою назвою Миська брама фігурує і на планах міста 1735 та 1761 рр. На останньому плані поряд із батареєю св. Мартіна зображена брама з проїздом, а біля південного кута батареї – «мурований каземат» [13, с. 208]. При цьому в легенді плану вказується, що батарея св. Мартіна зведена 1745 р., що, однак, не відповідає дійсності, адже це укріплення позначене на плані Бенедикта Ренарда 1713 р. На анонімному плані міста 1753 р. батарея св. Мартіна взагалі не підписана, а на плані 1773 р. вона названа батареєю св. Юрія [13, с. 208]. На плані інженера-поручника Епарта 1797 р. Миська брама позначена як «Батарей Нижній рондель» [13, с. 208].

Таким чином аналіз планів Кам'янця-Подільського XVIII ст. показує, що Миська брама споруджена не пізніше 1713 р., а її первісна зафіксована в джерелах назва – батарея св. Мартіна.

Що ж торкається власне каземату (лабораторії), то на плані Бенедикта Ренарда 1713 р. він не зображений [8, с. 156]. Немає його й на плані сіра де Боннлеве 1720 р. [7, с. 440]. На плані міста 1753 р. приблизно на місці сучасного каземату зображено не підписану позначку, однак, що це – точно не відомо. Можливо, й каземат. Достовірно відомо, що каземат зображений на плані Кам'янця 1761 р. (підписаний «мурований каземат»). Таким чином, можна говорити про те, що каземат збудували між 1720 та 1761 рр.

Як бачимо, сьогодні в історіографії існують різні погляди на час будівництва комплексу споруд Миської брами. Датують його періодом від XVI до XVIII ст. Проведені на сьогодні археологічні дослідження й аналіз планів міста XVII-XVIII ст. дозволяють спростувати припущення/твердження вчених про будівництво комплексу в XVI-XVII ст. Наразі аналіз планів Кам'янця-Подільського дає можливість стверджувати, що Миська брама споруджена не пізніше 1713 р., а каземат – між 1720 і 1761 рр. Загалом, комплекс можна впевнено датувати початком – серединою XVIII ст. Для більш детального датування комплексу необхідно здійснювати додаткові дослідження

Список використаних джерел і літератури

1. Задорожнюк А. Б. Миські фортифікації Кам'янця-Подільського: проблема атрибуції та інтерпретації / Андрій Задорожнюк // Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я: зб. матер. всеукр. наук.-практ. конф. на честь 10-річчя створення відділу старожитностей Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2011. – С. 91-96.
2. Кам'янець-Подільський: Туристичний путівник. – Львів; Кам'янець-Подільський: Центр Європи, 2007. – 320 с.
3. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: (Ил. справ.-каталог): в 4-х т., Т. 4 / редкол. Г. Н. Логвин (отв. ред.) и др. – Киев: Будівельник, 1986. – 375 с.
4. Петров М. Б. Исторична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII-XVIII ст. (Історіографія. Джерела) / М. Б. Петров. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 384 с.
5. Петров М. Б. Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV-XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного та історико-топографічного розвитку. Миське і замкове управління / М. Б. Петров. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. – 480 с.
6. Петров М. Малюнки і гравюри Кам'янця-Подільського XVII-XVIII ст. як джерело для вивчення історичної топографії міста / М. Петров // Історико-географічні дослідження в Україні: зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 11. – С. 64-78.
7. Пламєницька О. Castrum Camenecensis. Фортеця Кам'янець: (пізноантичний – ранньомодерний час) / Ольга Пламєницька. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2012. – 672 с.
8. Пламєницька О. План Кам'янця-Подільського Бенедикта Ренарда 1713 року в корпусі історичних планів міста: До 300-річчя створення / О. Пламєницька // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини, 2013. – Вип. 9. – С. 155-168.
9. План Кам'янця-Подільського 1672-179 рр. Кипріан Томашевич. – [Електронний ресурс]: <https://polona.pl/item/404622/0/>
10. План Кам'янця-Подільського 1684 р. Йоганн Якуб Рубейс. – [Електронний ресурс]: <https://polona.pl/item/17516572/0/>
11. План Кам'янця-Подільського 1691. Ніколас де Фер. – [Електронний ресурс]: <https://polona.pl/item/17516592/0/>

12. Прокопчук В. С. Топонімічний словник Кам'янця-Подільського / В. С. Прокопчук, І. О. Старенький. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2014. – 192 с.
13. Свінціцька Л. І. Трансформація міських оборонних укріплень м. Кам'янця-Подільського на ділянці західного в'їзного вузла міста / Л. І. Свінціцька // Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я: зб. матер. III всеукр. наук.-практ. конф.. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. – С. 207-209.

Рис. 1. Фрагмент плану Кам'янця-Подільського 1672-179 рр. Автор – Кипріан Томашевич

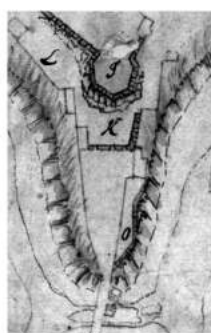
Рис. 2. Фрагмент плану Кам'янця-Подільського 1684 р. Автор – Йоганн Якуб Рубейс

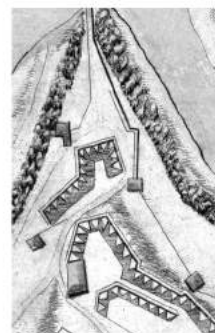
Рис. 3. Фрагмент плану Кам'янця-Подільського 1691. Автор – Ніколас де Фер

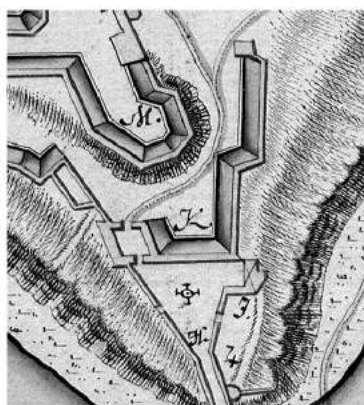
Рис. 4. Фрагмент плану Кам'янця на Поділлі 1720 р. Боннлеве

Рис. 5. Фрагмент плану укріплень Кам'янця-Подільського 1735. Автор – Ян де Вітте

Рис. 6. Фрагмент плану Кам'янця-Подільського 1753 р.

Рис. 7. Фрагмент плану Кам'янця-Подільського 1761 р. Автор – Гіллер